

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора філософських наук, професора
ПЕТРУШОВА ВОЛОДИМИРА МИКОЛАЙОВИЧА
на дисертацію ДОБЖИНЬСКИ АДАМА АНДЖЕЯ
«Атрибутика зла в історико-філософській та релігійно-філософській
європейській традиції: онтологічний аспект», поданої на здобуття
наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю
09.00.05 – історія філософії**

Подана на захист дисертація пана Добжинські вдало вписується в проблемне поле сучасного світоглядного знання і надзвичайно актуальна. Достатньо послатися на таку подію як XXIV Всесвітній філософський конгрес, який відбувся в Пекіні з 13 по 20 серпня 2018 року. Це в усіх відношеннях знаменна подія для всієї філософської «ойкумени», і не тільки. На конгрес з'їхалося понад 7000 представників більше ніж 190 країн світу. Лейтмотивом конгресу стало гасло:» Вчитися бути молодим». Серед провідних тем сучасного світоглядно-філософського мислення, які стояли на порядку денному, належне місце зайняла тема «Добро і зло» як одна із глобальних проблем. На засіданнях конгресу виступали делегати різних країн і серед них сучасний норвежський філософ, автор відомої книги «Філософія зла» Ларс Свендсен. Наведеного, на наш погляд, достатньо для визнання надзвичайної актуальності поданої на захист дисертації.

Дійсно, у сучасних умовах, загострилося протистояння Добра і Зла. І це протистояння набуває різноманітних форм із року в рік ускладнюючись. Інколи не так просто провести межу між функціонуванням цих атрибутивних сторін нашого життя. Адже зло може здійснюватися під личиною добра, а добро нерідко виявляється злом. Це факт незаперечний і підтвердженням його є писана історія людства. Актуалізація тематизації добра і зла у сучасних умовах чітко, коротко і ясно проголошена дисертантом. І дійсно, в

умовах кризового стану суспільства завжди активізувалося звернення мислителів до історико – філософської рефлексії і знаходити там у глибинах застиглої лави світоглядних томлінь попередників живильне підґрунтя своїм пошукам. Ці звернення давали можливість досліджувати і вивіряти в нових історичних умовах ті теоретико – методологічні константи (метафізичні смисли), які визначали і визначають параметри духовних конструкцій і обумовлюють стратегію життєстверджувальних інтенцій індивідуального і соціального буття. Такі константи зароджувалися і визрівали віками у надрах культурних надбань людства виконуючи свою буттєвостверджувальну функцію і лише виникнення філософії спричинило їх рефлексію і осмислене переведення із метафізичного горизонту у площину свідомої програми практичних дій. У цьому можна впевнитись здійснивши екскурс в історію культури різних людських ареалів. Маємо на увазі не міфологічну і релігійну площину переведення, а світську, яка зорієнтована на Логос. Саме до таких констант належать поняття «Добро» і «Зло» і нерозривні як атрибутивні характеристики нашого морального буття. Вони пронизують кожную епоху і кожна епоха знову і знову осмислює їх суть і значення. І хоча у своєму функціонуванні ці сторони нашого життя нерозривно пов'язані, однак, є вагомими підстави корисності і необхідності виокремлення зла як відносно самостійного аспекту буття людини і надати йому статус парадигмальної концептуалізації, що робили, роблять і будуть робити мислителі.

Посилаючись на дисертанта, підкреслимо наступне: у сучасних умовах, коли стало зрозумілим, що після Освенціма і ГУЛАГу «світ яких допускав існування лише такої кількості добра, яка була потрібна злу» (с. 19), людина вже не може почувати себе (або бути) щасливою, а тоді постає проблема: якої глибини буття сягають корені зла? Яка міра зла повинна здійснитися щоб людина залишалася людиною і відчувала себе людиною? І взагалі, що це за міра і де її шукати? З цього приводу у «Вступі» автор прекрасно виписав необхідність звернення до «проблематики визначення місця зла в його буттєвій та сутнісній структурі» (с.20). І тепер «в сучасній філософській

науці склалися серйозні теоретичні передумови для можливості нового осмислення історико – філософських аспектів проблеми зла та його онтологічного статусу» (с. 22).

Саме виходячи із такого розуміння ситуації дисертант і запропонував сміливий і новаторський проект, завданням якого є дослідження онтологічного аспекту «категорії зла в її інваріантних проявах у філософській і релігійних парадигмах західно – європейської філософсько – теологічної думки» (с.22). Таке завдання і визначило побудову структури дослідження. Пан Адам, правильно вважаючи проблему зла багатоаспектною, яка потребує комплексного підходу, застосовує у вибудові свого дискурсу загально – теоретичні методи рефлексії (аналітичний, порівняльно – історичний і ін.) у взаємодії з власне філософськими прийомами (феноменологічними, герменевтичними прийомами текстуального аналізу і ін.). Саме таке застосування методів і прийомів в їх діалектичному поєднанні і дало змогу дисертанту розгорнути широку панораму виникнення і розвитку розуміння зла, проаналізувати різні позиції, здійснити методологічний синтез і на цій основі запропонувати своє бачення онтології зла.

Особливості феномену зла досить уважно досліджувалися (і про це свідчить аналіз, здійснений дисертантом) як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями, але системне осмислення і аналіз онтологічних аспектів існуючих концепцій зла «у філософській та теологічній традиціях з урахуванням рівня інтерпретації цього поняття сучасними філософськими та світськими дослідниками» (с. 23) здійснене вперше і є новаторським і своєчасним. У цьому автор вбачає в першу чергу новизну. Сучасна українська (і не тільки) філософська думка потребує виявлення таких креативних тем, які пластично вписуються в умови складного поступу сучасної загальносвітової спільноти. Онтологія зла якраз і є такою темою.

Слід відмітити, що задум дослідження, його структура і змістовне наповнення гармонійно поєднані і методологічно вдало відтворені у самій назві цієї серйозної розробки. Сама проблематика зла і, зокрема, зв'язок

розуміння цього феномену і його функціонування з загально - філософськими, богословськими і теологічними конструкціями як далекого минулого, так і сьогодення, подаються в різноплановій багатоаспектній історико – філософській ретроспективі, яка через системний аналіз філософських, релігійно – філософських та богословських дискурсів відображає сучасні інтенції світоглядно – філософського мислення.

Цілком логічним видається початок руху дослідницької думки автора з розгляду категорії зла у площині дефінітивно – методологічного та історіографічного огляду. Дисертант виявляє блискучу історико – філософську ерудицію викладаючи площини розуміння зла, аналізуючи ці площини. У цьому аналізі відчувається чітка методологічна лінія дисертанта, його головний лейтмотив, а саме – виявити можливість у різних концепціях наявність елементів онтології зла. Говорячи про утруднення, які виникали на цьому шляху, автор пише: «Первинним сутнісним утрудненням є відокремлення онтологічного від етичного, для чого доводилось аналізувати усі відомі концепції і виокремлювати у них навіть найменші онтологічні ознаки чи натяки на них» (с.57). Саме ці ознаки були покладені в основу розбудови дисертантом свого теоретико – методологічного конструкту проникнення в непросту проблематику зла.

Дуже цікавим і засадничим є 1.1.4 «Філософське розуміння зла», де на основі первинного, підкреслюю, первинного стосовно подальшою розгортання змісту тексту, аналізу концепцій зла – розкривається їх палітра. Це здійснено дисертантом для того, щоб на самому початку свого дослідження запропонувати свою робочу дефініцію зла (с.55). Ця дефініція є модифікацією того розуміння зла, яке вимальовується як синтез різних концепцій. Таке визначення буде латентно присутнє в розділах 2-му і 3-му як своєрідна теоретико – методологічна сітка, через яку автор «пропустить» лавину концепцій і використає її в розбудові своєї власної концепції зла. Підтвердженням цього є 1.3., а також 1.4. де автор, мовби підсумовуючи, розділяє бібліографію дисертаційного дослідження на групи і змістовні

блоки. З приводу такого розділення у нас немає заперечень. Автор, підводячи підсумок проаналізованих підходів, робить цілком обґрунтований наступний висновок: «На нашу гадку, в принциповому осмисленні проблематики зла незаперечну першість мають антична та середньовічна філософія, в межах якої поставлені всі основні питання, особливо, стосовно онтологічного виміру (за рідкісним винятком). Сучасна філософія намагається застосувати класичні констатації до практики сьогодення «формулюючи традиційні принципові позиції в близьких до слуху сучасних термінах» (О.Хома)» (с.61).

Підводячи підсумок аналізу 1-го розділу, слід зазначити, що завдання, які в ньому були поставлені, дисертантом повністю виконані. Здійснене своєрідне аналітичне розчищення теоретико – методологічної площини для розбудови тієї креативної конструкції, яка задекларована автором в якості проекту. Дисертанту це вдалося блискуче.

Отже, створивши теоретико – методологічний конструкт проникнення думки в тему дослідження, дисертант у 2-му і 3-му розділі наповнює свою конструкцію витлумаченим у результаті аналізу змістом. Це він здійснює шляхом розкриття історичного процесу трактування зла у теологічній та історико – філософській думці з періоду зародження і до наших днів. Слід відмітити високий рівень здійсненого дисертантом аналізу. Тут теж проглядається ґрунтовна релігійно – філософська і філософська ерудиція дисертанта. Дійсно, автор вибудовує простір світоглядної думки, в якій майстерно вмонтовує ті моменти візій зла, які нанизуються на проголошений теоретико – методологічний стрижень. Звісно ж, центр уваги автор зосереджує на філософічних візіях зла. «Лише повноцінна картина розвитку і розширення філософської перспективи зла, - пише дисертант, - дозволить нам утворити достатнє методологічне тло і смислове підґрунтя, аби вільно послуговуватися онтологічним інструментарієм у спробах побудови онтології зла» (с.107).

Слід сказати, що автор у вказаних розділах достатньо ґрунтовно розкрив еволюцію візій зла, спираючись на наявний дослідницький багаж,

який уже став хрестоматійним у світоглядних традиціях Європи. Особливою текстуально – смисловою напругою відзначається дискурс 3-го розділу. Саме вона – ця напруга утримує читача в очікуванні несподіваних зворотів думки і неординарних міркувань. Вказана напруга свідчить про високий теоретико – методологічний рівень історико – філософського аналізу, вміння автора узагальнювати результати. А це є показником високої філософської культури його мислення. Мислення дисертанта вільно і з діалектичною філігранністю вибудовує текст. Є відчуття, що дисертант «вжився» в тему і це дає дослідницьку глибину і текстуальну досконалість, які пронизують послідовне розгортання теми. У автора, можливо навіть напівсвідомо, розгортається своєрідна мережа органічно поєднаних теоретико – методологічних вузлів, в яких концентрується інтелектуальна напруга здобутку того чи іншого мислителя. Думка дисертанта рухається по лінії нарощування конкретності змісту цих вузлів. Це своєрідне згущення знання, яке врешті – решт наповнює задекларований теоретико – методологічний конструкт змістовним напрацюванням. Аналітику зла дисертант здійснив ґрунтовно і майстерно, підпорядковуючи аналіз задекларованій ідеї виявлення у цих концепціях онтологічного змісту або мотивів. Автор зміг розібратися у складному масиві напрацювань мислителів ХХ століття, в яких здійснено рефлексію зла і його проявів у сучасних умовах. Особливо цікавими є аналіз розуміння зла в екзистенціалізмі, у філософії діалогу, у Поля Рікера, у Ганни Аренд. Надзвичайно цікавим є виклад міркувань Філіпа Зімбардо для якого зло – «це не внутрішні схильності людини», а «ситуація, в якій ми перебуваємо, робить кожную людину здатною чинити страшні речі» (с. 154). Той факт, що ми маємо закодовану схильність до агресивної поведінки не означає, що ми можемо виправдати дії людей, які роблять агресію ефективним інструментом для задоволення її потреб і реалізації певних прийнятих суспільством культурних моментів.

Що стосується підрозділу 1.2 третього розділу «Зло у постмодернізмі: конструктивна сила і засіб порятунку» то тут, як підкреслив автор, сягає

апогею соціальний контекст тлумачення зла. Питання піднімається практично у всіх авторів крізь призму влади, насильства, спокуси. Дисертант виділяє концепцію Бодрійяра, у якого, на думку автора, найбільш виражений аспект відходу в розумінні зла від етичного до онтологічного (що найбільше цікавить дисертанта). Бодрійяр вибудовує свою теорему про прокляту сторону речей, яка закладає нероздільність добра і зла. Зло необхідне для існування і розвитку добра. Перемога добра – це не знищення і визнання зла, не позбавлення його демонічних сил, а обережна й сповнена насолоди непередбаченості співпраця.

Не оминув увагою автор і українську філософську традицію про зло, яка, на його погляд, має виражено антропологічний характер і зосереджена передовсім на прикладному аспекті розв'язання проблеми. Щодо наявності онтологічних мотивів, то вони поодинокі.

І 4-й розділ «Онтологічні атрибути Зла» - заключний. Тут дисертант і формулює свою онтологічну концепцію зла. Нам здається, що ця спроба має багато шансів претендувати на своє наукове визнання. Автор обережно з притаманною йому чіткістю мислення говорить про побудову можливої онтології зла, і вже на основі здійсненого аналізу викреслює лінії (чи може рівні проникнення у феномен зла), для чого необхідно, як він пише, зосередитись на поетапному розгляді метафізичних атрибутів, ймовірних каузальних зв'язків досліджуваного феномену та процесуальності його буттєвої специфіки (с.168). Ось тут автор і піднімається на висоту спроби побудови онтології зла спираючись на так звану метафізику процесу, висунуту А.Вайтгедом. Чому вибір впав саме на цю концепцію? Та мабуть тому, що на думку англійського філософа ця метафізика повинна замінити ньютонівське розуміння природи, тобто стати новою космологією. По суті він зайняв платонічно-християнську позицію. Його метафізика – це плюралізм, відповідно до якого окремий атом процесу стає іманентним усьому існуючому. Нові явища, хоча і не можуть бути знайдені в зовнішньому світі, вічно присутні в Богові, очікуючи свого здійснення.

Вайтхед вважав, що з існування зла має випливати заперечення всемогутності Бога. Бог – це не небесний деспот, а джерело правдивих ідеалів і нових можливостей. Він знаходиться з усім існуючим, але не передує йому. Богові потрібен світ тією ж мірою, якою Він потрібен світу. Вайтхед застосував понятійний апарат томізму для обґрунтування процесуального характеру реальності. Світові від самого початку притаманна творча енергія – креативність. Англійський мислитель не визнає механічного універсалізму світу, формулюючи своєрідну версію «органіцизму», яка прагне поєднати фізичний, біологічний і психологічний аспекти реальності. Ми виокремили основні моменти метафізики цього мислителя, дисертант же зробив акцент на процесуальність, в якій відбуваються переходи на кшталт потенційної і актуальної дійсності і т. ін. Це право дисертанта і не можна не вітати такої спроби. Немає заперечень проти введення в обіг понять позитивна і негативна онтологія зла, а також проти демонстрації актуальних сутностей зла, функціонального обумовлення зла у світі. Все викладено чітко, логічно, не суперечливо і відповідає проголошеній головній ідеї. До речі, якби дисертант і не ввів у структуру дискурсу такий розділ, і обмежився лише робочою дефініцією зла все рівно і здійсненого у трьох попередніх розділах було б достатньо для отримання кандидатського ступеня.

Завершуючи аналіз тексту дисертації слід відмітити, що автору вдалося вивести достатньо обґрунтувань для концептуалізації онтології зла і запропонувати свій власний філософський дискурс цього феномену. Філософські роздуми автора супроводжуються конкретною полемікою з вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Поставлена мета реалізується у виконанні завдань задекларованих дисертантом, які, в свою чергу, відповідають заявленим положенням наукової новизни та підводять до обґрунтованих та переконливих висновків. Дослідження містить у собі значний науково-методологічний потенціал, здатний сприяти формуванню нових площин філософського осмислення цього феномена. Авторська позиція виявилася методологічно продуктивною. Очевидно в цьому і полягає

сенс наукової творчості. Дисертанту вдалося створити і оформити, згідно з вимогами, оригінальний текст, який відповідає провідним тенденціям сучасної історико-філософської рефлексії.

Аналіз дисертаційного дослідження має на меті дати відповідь, в першу чергу, на такі питання:

1. Як вписується задекларована тема в проблемне поле сучасного наукового знання і чи чітко обґрунтована її актуальність?

2. Чи обґрунтовано викладена теоретико-методологічна та джерельна база дослідження і в якій мірі проаналізовані у контексті загального поступу філософського знання наявні розробки з заявленої теми?

3. Чи відповідає зміст здійсненого дослідження заявленим завданням і як виконане це завдання? Чи відповідає вимогам теоретико-методологічний рівень створеного тексту?

4. У чому полягає наукова новизна дослідження і чи чітко і ясно вона сформульована і виконана?

Звісно, що перелік вимог можна продовжити, але й відмічених достатньо бо на них одна відповідь – так!

Таким чином можна констатувати, що пан Добжиньскі Адам Анджей здійснив глибинний і всебічний аналіз атрибутики зла в історико-філософській та релігійно-філософській європейській традиції у площині виявлення в цій традиції онтологічного аспекту і на цій основі запропонував свою власну онтологію зла.

Позитивно оцінюючи представлену роботу вважаю за необхідне висловити деякі зауваження:

По-перше, дисертант заявляє, що ним запропоновано спробу побудови конструкту онтології зла, здійснену на підставі аналітичного осмислення і творчого розвитку засад некласичної онтології А.Н.Вайтгеда та принципу цілопокладання В.Вундта. У тексті є більш менш розгорнутий виклад некласичної онтології Вайтгеда, а принцип цілопокладання (гетерогенії)

В. Вундта не розгорнутий і в подальшому, і у висновках взагалі не згадується.

По-друге, у тексті названі імена деяких науковців як авторів певної позиції (наприклад З.Бауман), а в списку літератури вони не вказані.

По-третє, у зв'язку з залученням концепції Вайтгеда в якості метафізичної підстави авторської концепції зла доцільно було б розглянути сутність антропного принципу у побудові сучасної картини світу.

По-четверте, було б справедливіше, викладаючи концепцію наперед визначеної гармонії Готфріда Ляйбніца, вказати, що німецький мислитель запозичив її основи у Ніколя Мальбранша.

По-п'яте, у доробку навіть гадки немає про філософію Л.Шестова, а вона цікава з позиції виявлення в ній розуміння цим російським мислителем зла. Достатньо назвати відому його роботу «Киркергард и экзистенциальная философия».

Однак, ці зауваження ніяк не впливають на загальну високу оцінку роботи не применшують її наукової та практичної цінності.

Представлена дисертаційна робота є завершеним самостійним дослідженням, наукові положення і висновки автора обґрунтовані та відповідають загальній тематиці роботи. Автору вдалося досягти поставленої мети. Робота містить глибокий науковий аналіз та має вагомі елементи наукової новизни. Деякі висновки спрямовані на виокремлення нових перспективних аспектів дослідження.

Теоретичні результати, які отримані у дисертації, можуть використовуватись у науковій та педагогічній діяльності.

Автореферат дисертації відповідає її змісту.

У достатній кількості публікацій автором викладені основні положення дисертаційного дослідження. Зроблено також апробацію результатів дослідження на конференціях різного рівня.

Отже, є всі підстави зазначити, що за теоретичним рівнем дослідження та отриманими результатами дисертація Адама Анджея Добжиньскі «Атрибутика зла в історико-філософській та релігійно-філософській європейській традиції: онтологічний аспект» відповідає «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 24.07.2013р., №567, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

**Офіційний опонент,
доктор філософських наук,
професор, завідувач кафедри
філософії і соціології Українського
державного університету залізничного
транспорту (м.Харків)**

В.М.Петрушов

Особистий підпис
свідчую _____ 20 __ р.
завідуючий канцелярією
УкрДУЗТ

